



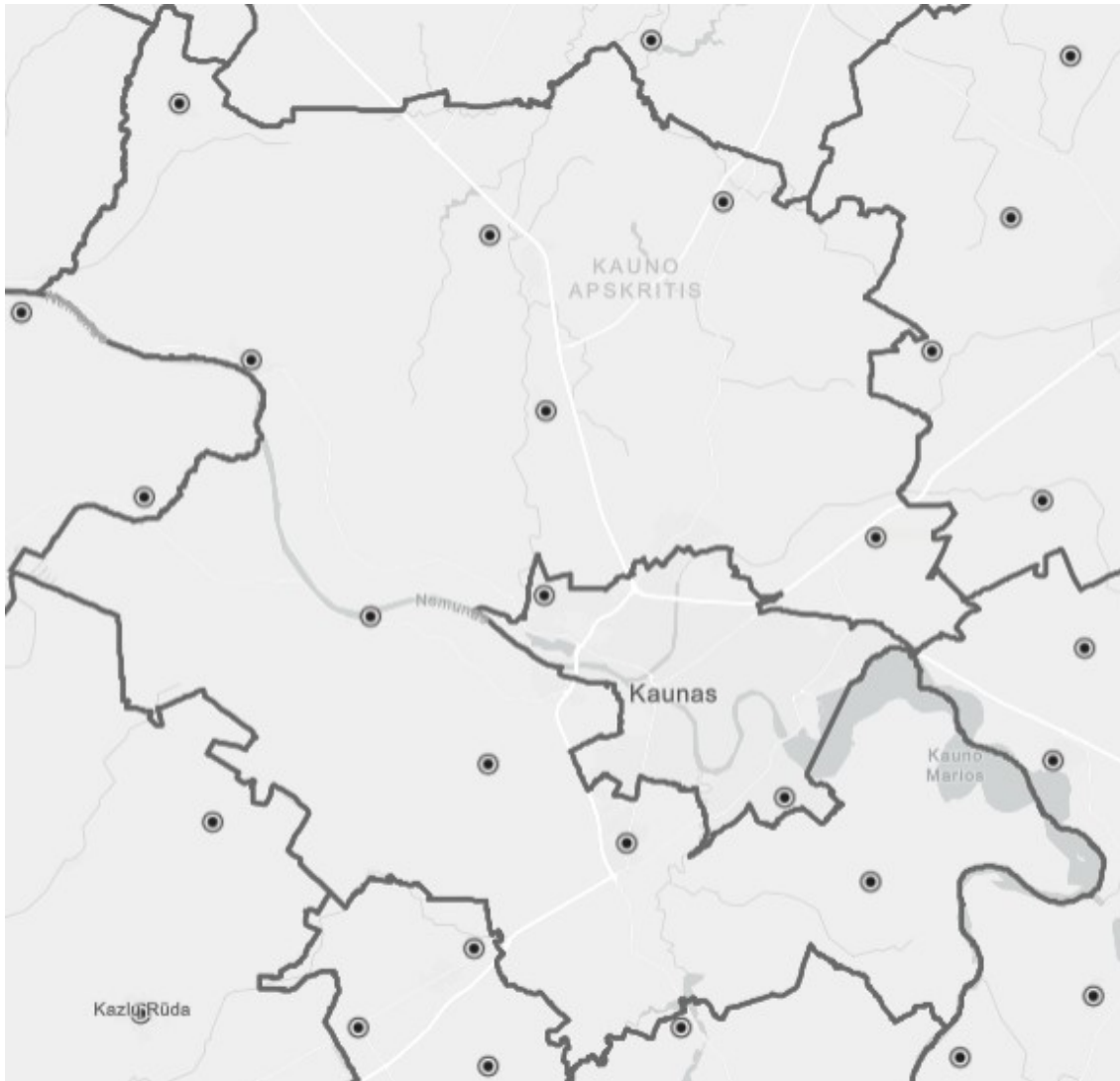
Išmanioji tarmėtyra - jau realybė

Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugoma labai daug kalbinės medžiagos. Archyvas nuolat pildomas naujais duomenimis. Tačiau naujos medžiagos rinkimo darbai vyksta ganėtinai lėtai, sudėtinga gausius išteklius aprėpti, susieti, sunku juos apdoroti ir objektyviai analizuoti, jie greitai sensta ir neatspindi dabartinės kalbinės situacijos. Dėl to negalime vykdyti nenutrūkstamos Lietuvos vietinių kalbos variantų stebėsenos, sudėtinga lygiuotis ir bendradarbiauti su užsienio mokslininkais.

Kalbinės medžiagos kaupimo, archyvavimo ir analizės procesai lietuvių tarmėtyroje iš esmės pasikeitė per pastaruosius dvejus metus – Lietuvių kalbos instituto geolingvistai sukūrė Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenyno modelį, arba Tarmyną. Jo idėjos autorė yra prof. dr. Danguolė Mikulėnienė. Kūrimo darbus rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Kas yra Tarmynas?

Tarmynas yra duomenų bazės modelis, sukurtas geografinių informacinių sistemų (GIS) įrankiais ir metodais. Pirmiausia jis išbandytas viename areale, t. y. sukaupėme ir analizuojame Kauno rajono kalbinius duomenis. Vėliau tokiais pat būdais tirsime kitus Lietuvos arealus.



Kauno rajonas

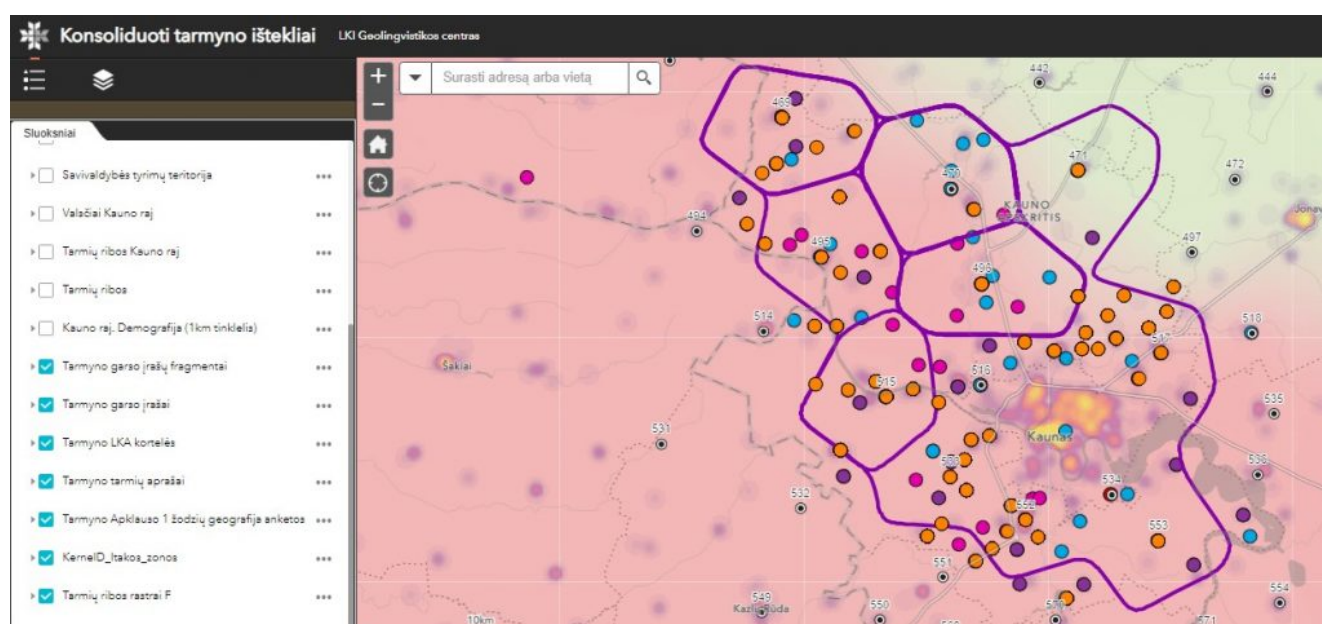
Tarmynu labai paprasta naudotis, ieškoti atsakymų į klausimus apie Lietuvos vietinius kalbos variantus, jų vartotojus ir vietas: galima perskaityti ir išgirsti, kur ir kaip skirtingų kartų žmonės šnekėjo anksčiau ir dabar, sužinoti, kokia jų kalbinė aplinka, kaip vietiniai gyventojai vertina gimtąją ir kitas kalbos atmainas, kur jie vyksta dirbti, mokytis, apsipirkti, pramogauti ir kaip tai veikia jų kalbą, kurių tarmių plote gyvena daugiau vyresniosios kartos, kurių – jaunesniosios kartos atstovų ir kt.

Taigi Tarmynas yra daugiasluoksnis ir atitinka daugiamatės dialektologijos modelį. Į jį patenka ir patys seniausi, ir patys naujausi kalbiniai duomenys, taip pat jis pildomas ir nekalbiniais duomenimis. Visa medžiaga ir jai rinkti GIS pagrindu sukurti įrankiai prieinami ir mokslininkams, ir visuomenei Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro mokslininkų administruojamame *Geolingvistikos portale* (<https://maps.lki.lt/>). Visus duomenis peržiūrėti, perklausyti ir jais pasinaudoti gali tik registruoti vartotojai.

Tarmyno sudėtis, arba ką galima rasti Geolingvistikos portale

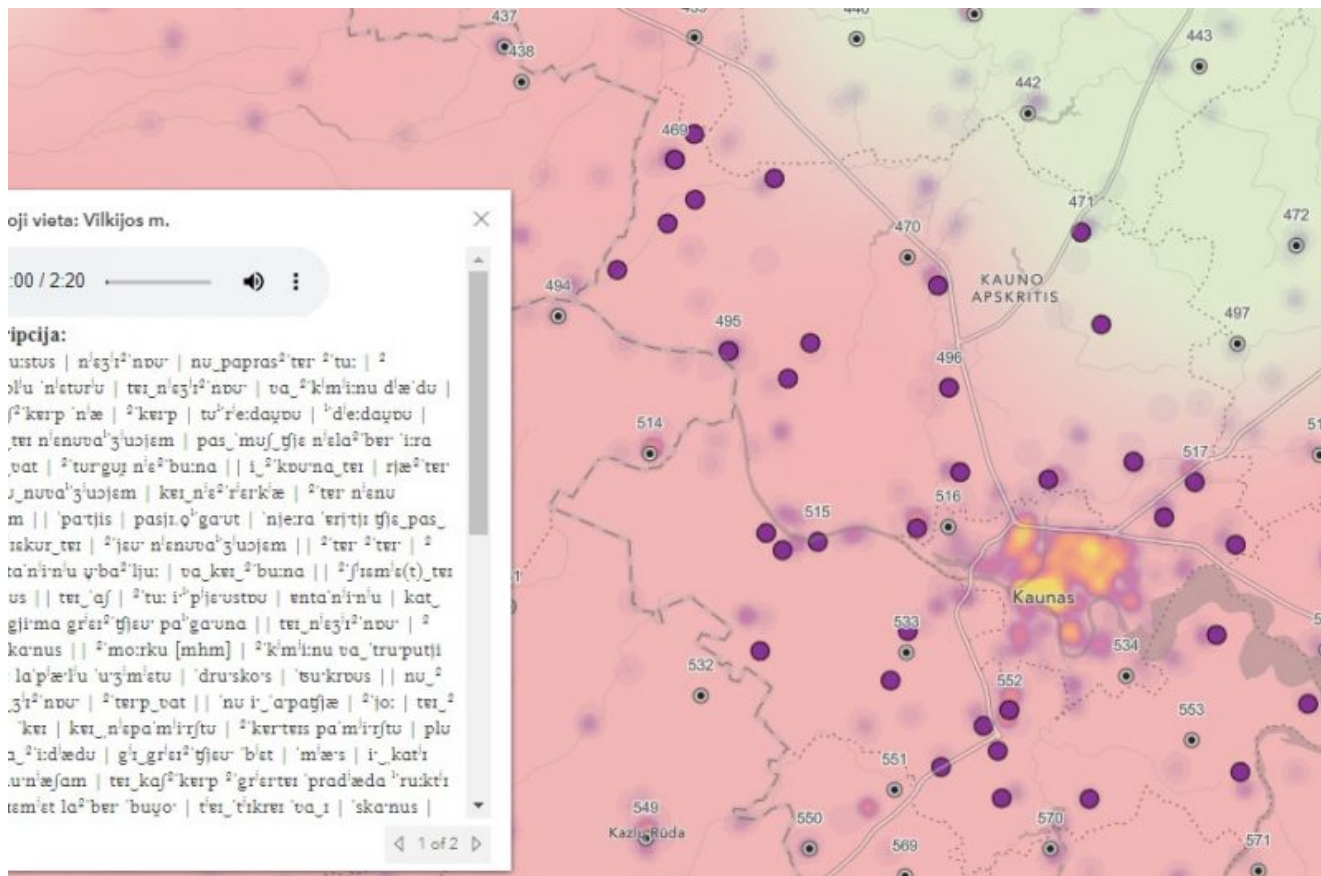
Šiuo metu Geolingvistikos portale publikuota visa Tarmyną sudaranti Kauno rajono kalbinė medžiaga, įrankiai duomenims rinkti, archyvinė kartografinė medžiaga ir kalbinių, socioekonominių bei sociokultūrinių duomenų geoerdvinės analizės pavyzdžiai. Visi Tarmyną sudarantys objektai yra susieti su geografinė vietoje, juos peržiūrėti ar perklausyti galima interaktyviame žemėlapyje.

Visą vykdyto projekto metu surinktą Kauno rajono kalbinę ir dalį nekalbinės medžiagos galima peržiūrėti ir perklausyti vienoje peržiūros programėlėje „Tarmyno kalbinė ir nekalbinė medžiaga“. Pavyzdžiui, ieškant atsakymų į tyrimo klausimus, galima pasirinkti kelis dominančius duomenų sluoksnius – atlikti kelių kartų garso įrašų analizę, analizuojant Antano Salio anketomis „Apklausa 1 (žodžių geografijai)“ surinktus duomenis, pasitelkti Lietuvos tarpukario valsčių žemėlapi ir kt.

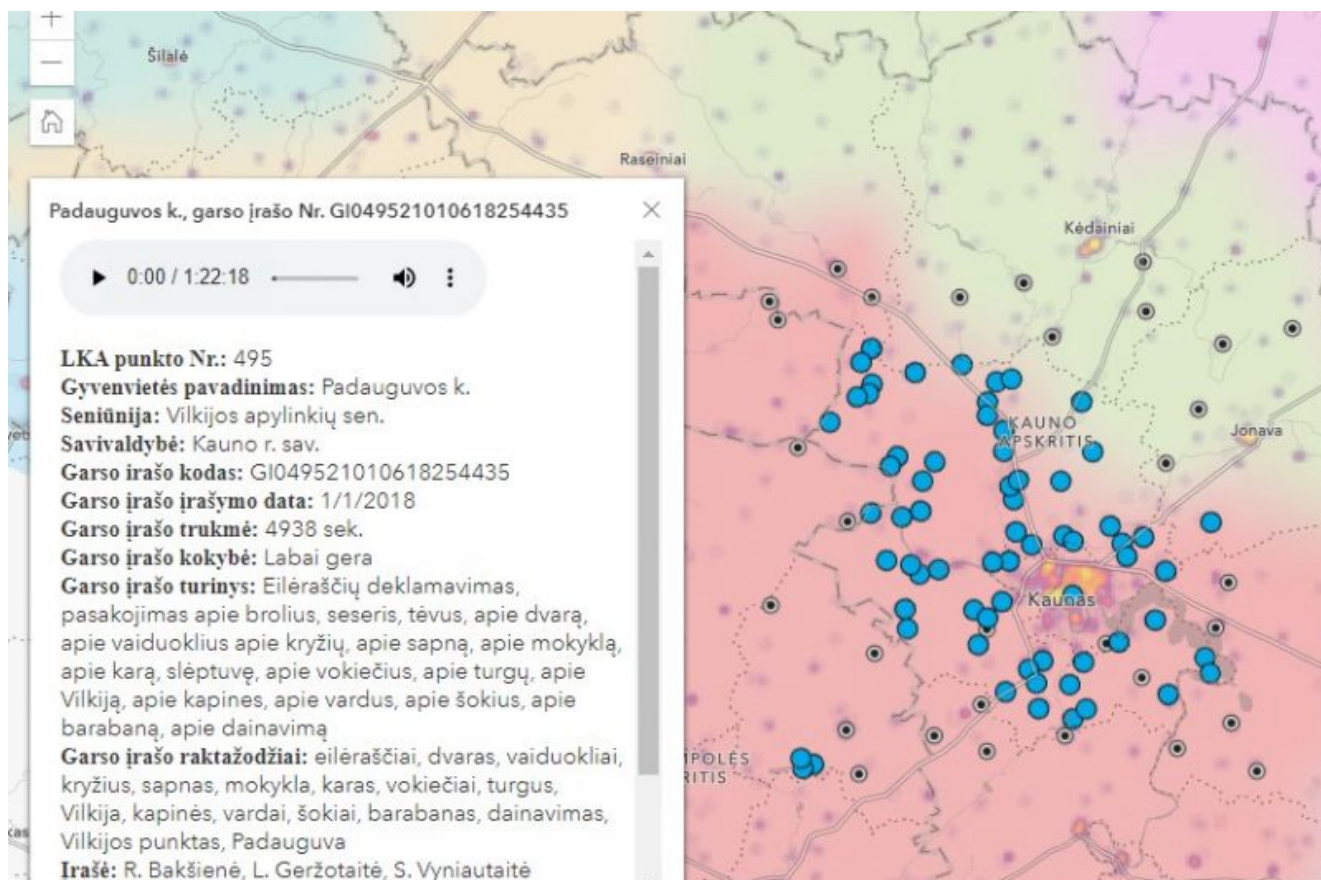


Visa Tarmyno kalbinė ir dalis nekalbinės medžiagos

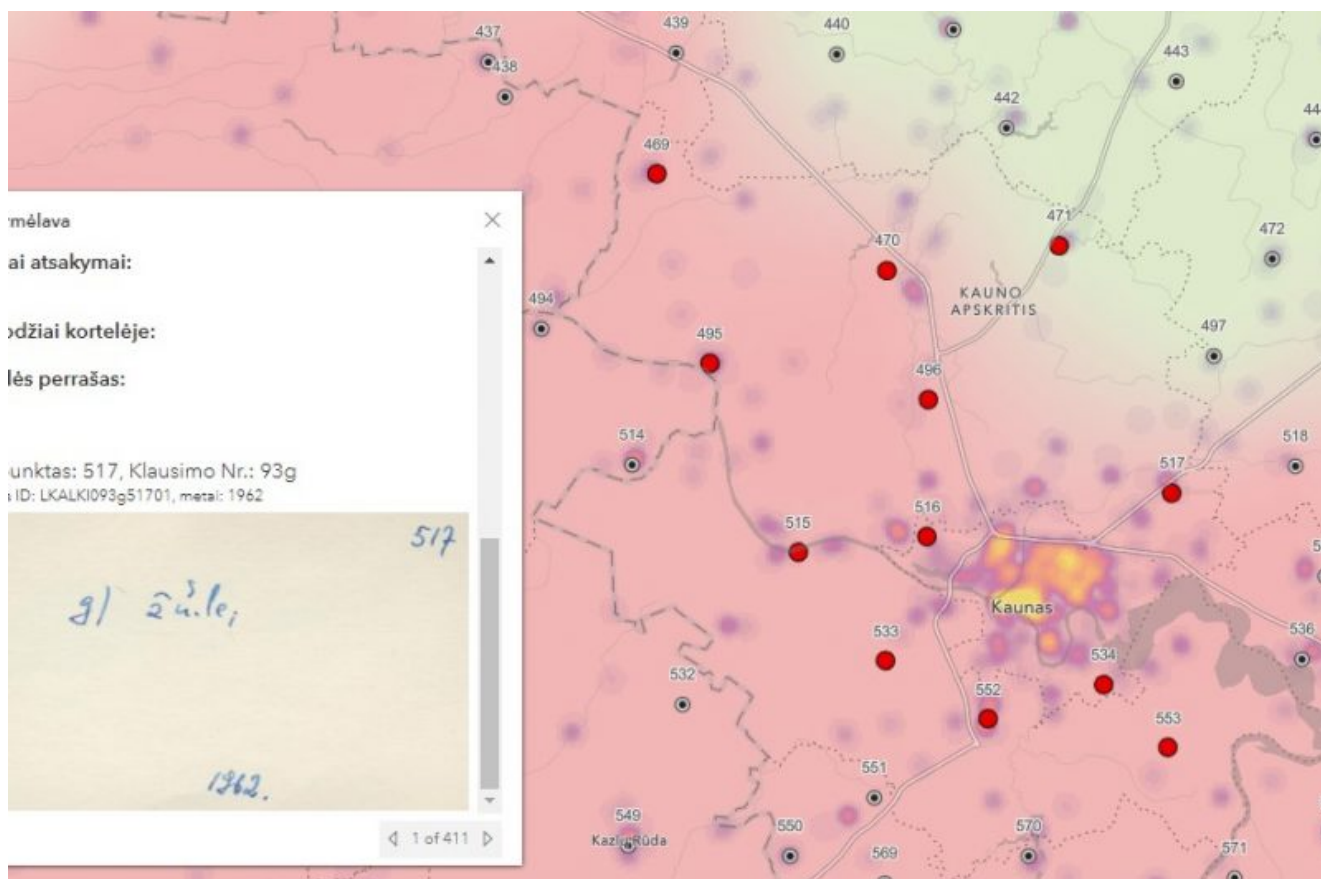
Portale yra ir atskirų duomenų rinkinių peržiūros programėlių. Pavyzdžiui, garso įrašų, tarptautine fonetine abėcėle užrašytų fragmentų, „Lietuvių kalbos atlaso“ medžiagos, archyvinių anketų, tarmių aprašų sąsiuvinį. Kitaip tariant, pirminės kalbinės medžiagos, kuria remiamės siekdami įvertinti kalbinį variantiškumą, palyginti kelių laikotarpių kalbinę situaciją ir kt.



Kauno rajono garso įrašų fragmentai ir transkripcijos



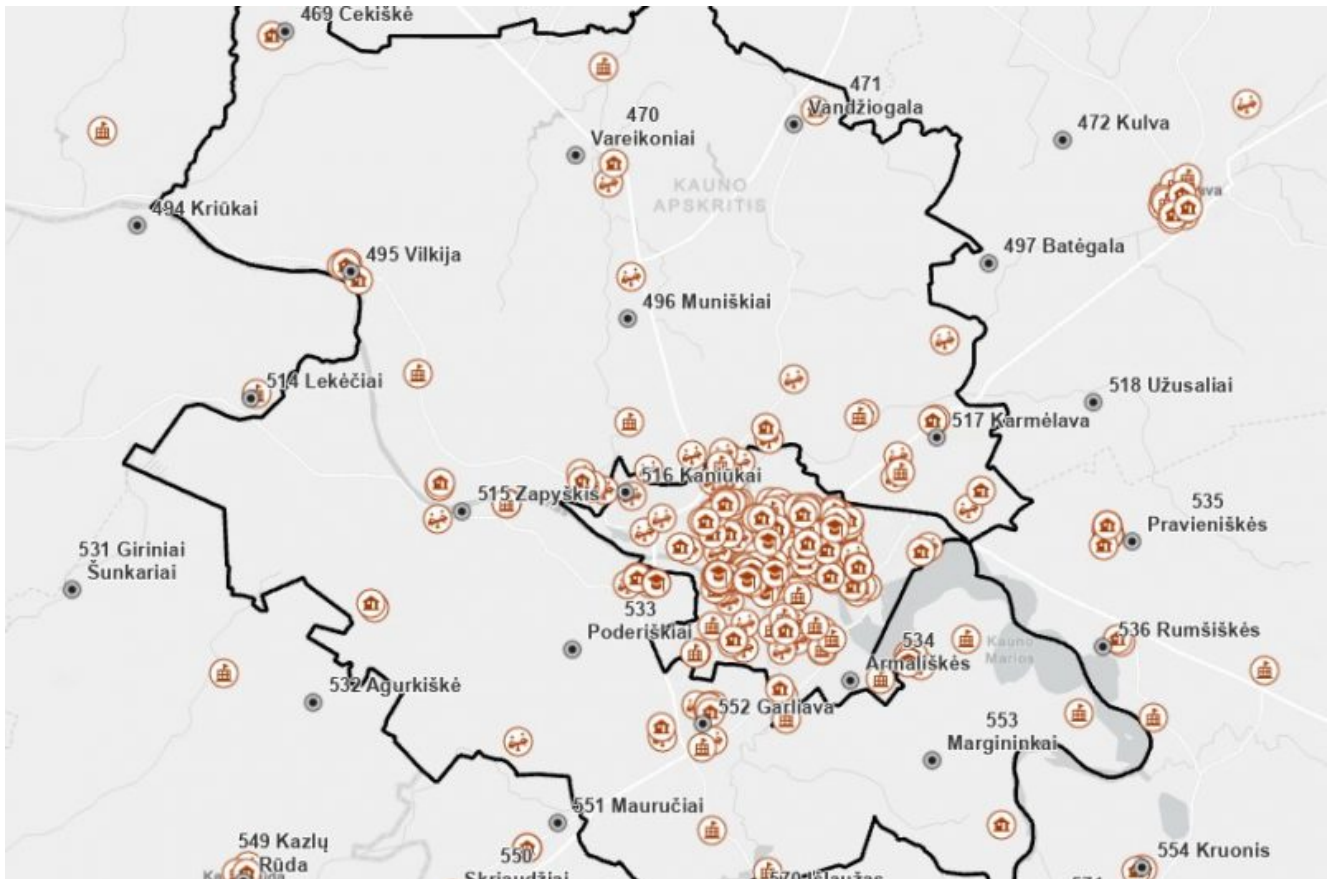
Kauno rajono garso įrašai ir jų atributai



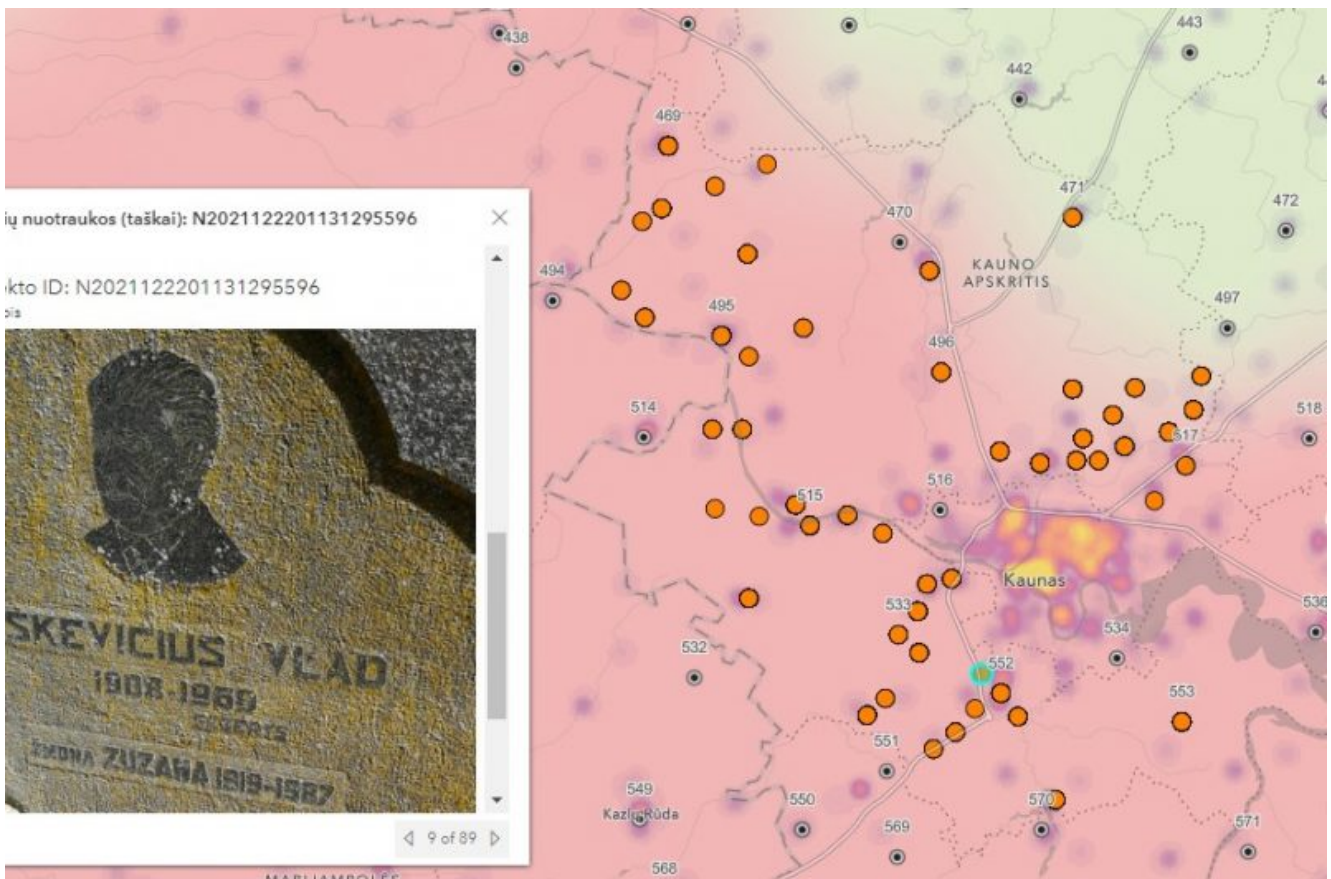
Kauno rajono LKA kortelės ir jų atributai



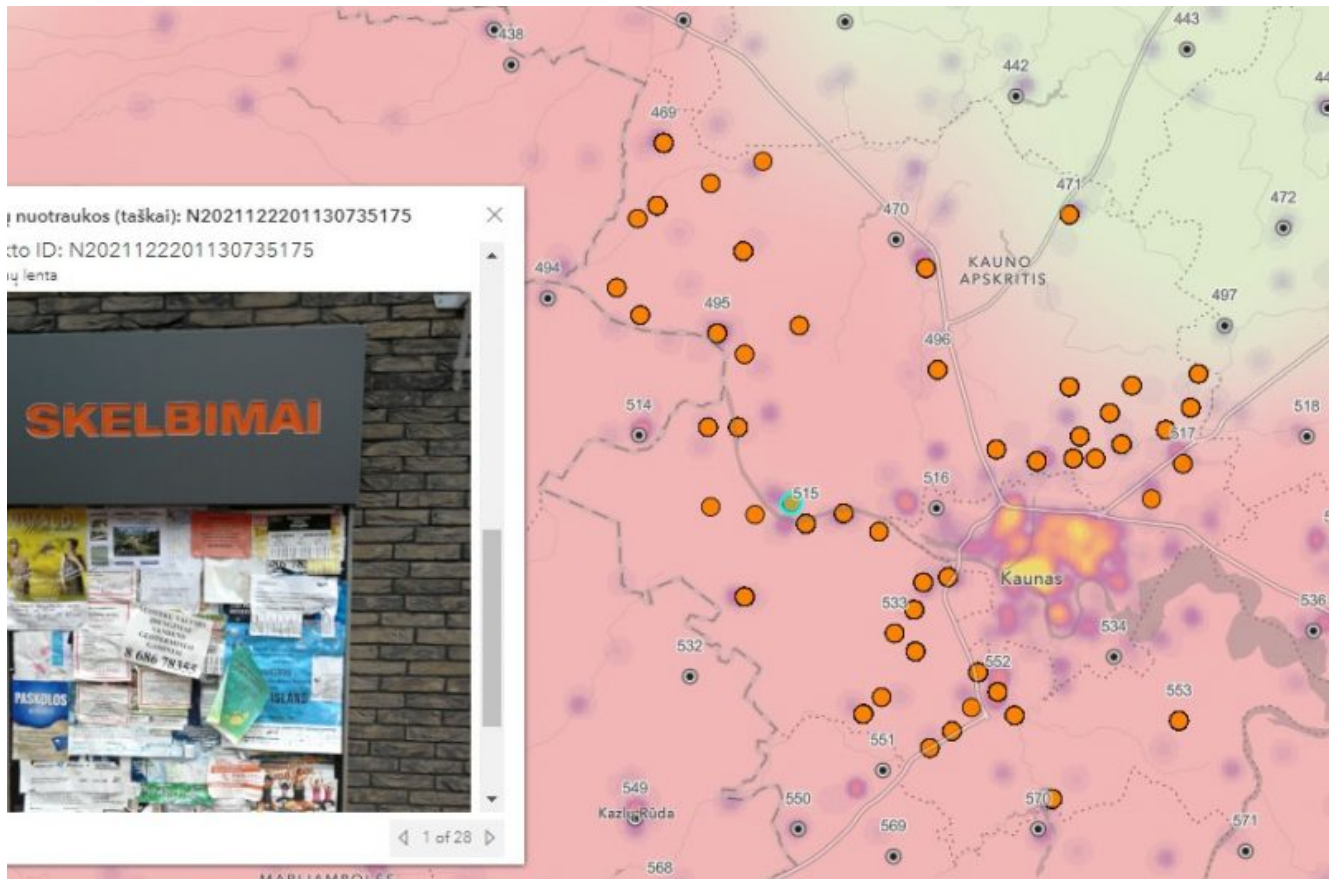
Apie žmonių kalbinę aplinką sužinoti galima iš skelbimų, iškabų, antkapinių paminklų nuotraukų peržiūros programėlės. Apie kalbos kaitai įtakos turinčią vietovių infrastruktūrą ir vietinių gyventojų judumą – iš socioekonominių ir sociokultūrinių duomenų pagrindu sudarytų sociokultūrinių bendruomenių tinklų.



Mokslo įstaigų tinklas Kauno rajone



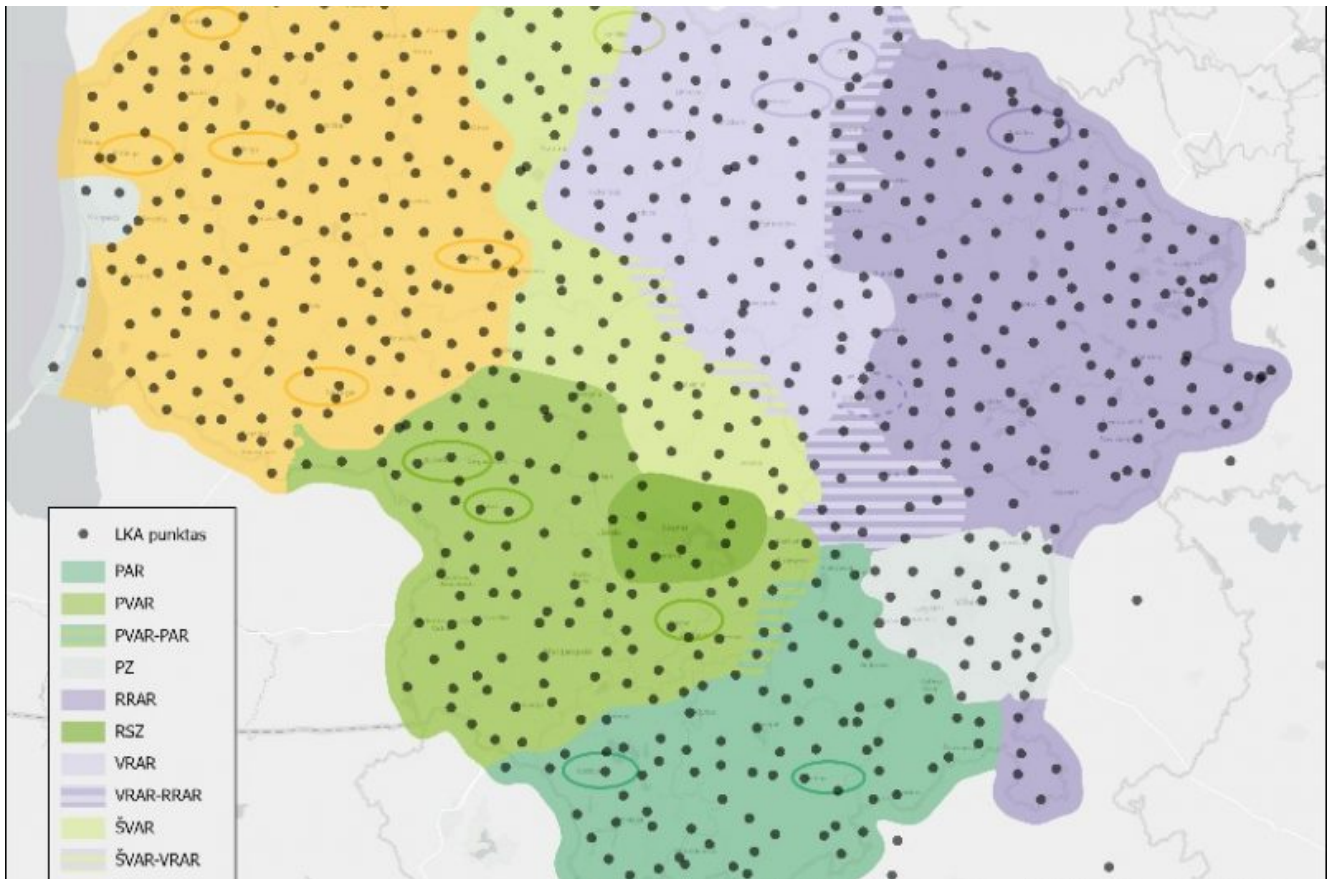
Kauno rajono kalbinis kraštovaizdis (nuotraukos) ir jų atributai 2



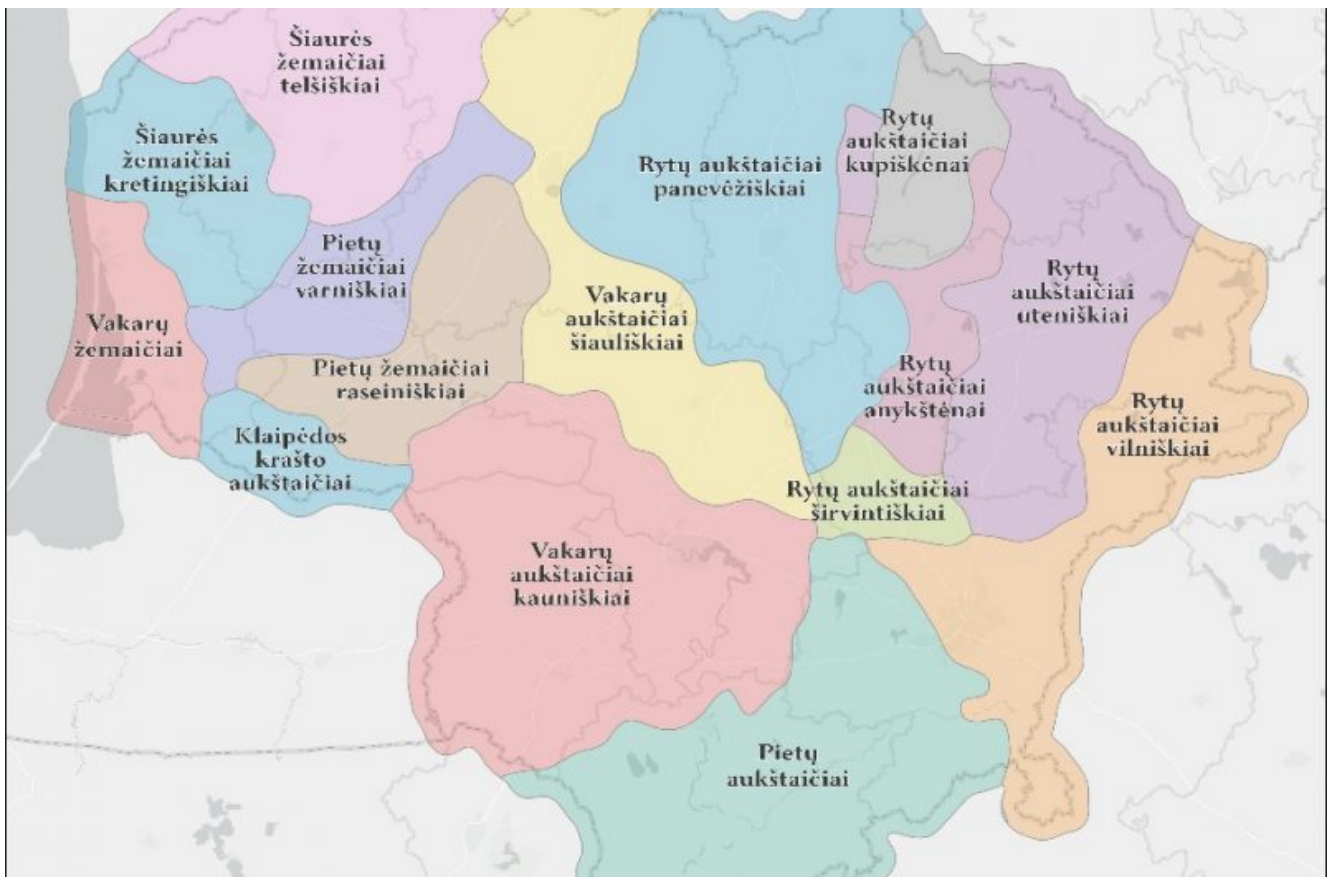
Kauno rajono kalbinis kraštovaizdis (nuotraukos) ir jų atributai



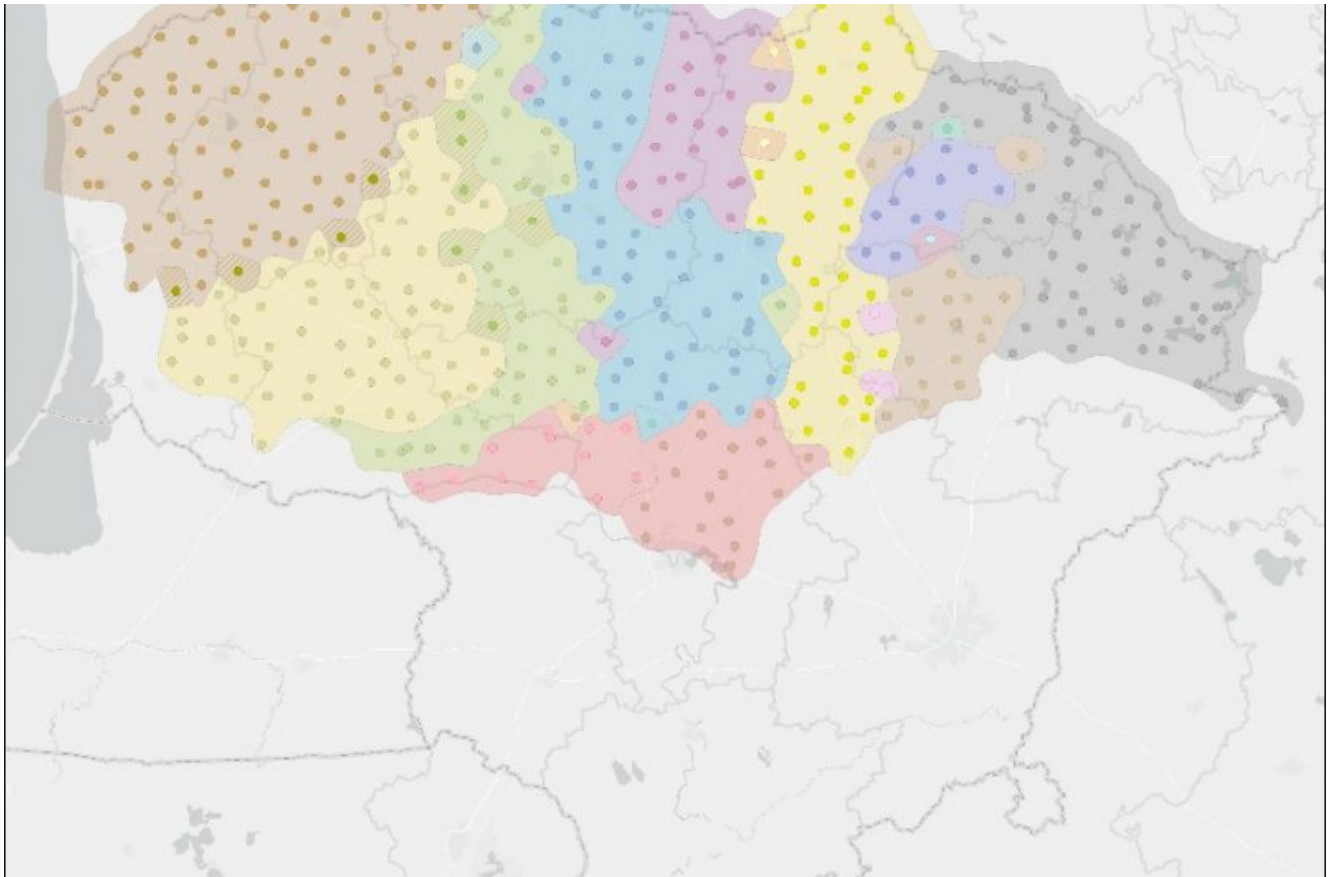
Tyrėjams darbą palengvina ir portale pateikta didžioji dalis mokslinių publikacijų apie Kauno rajono kalbinį variantiškumą, taip pat galimybė papildomai remtis istoriniais kartografiniais duomenimis, atsižvelgti į kalbą veikiančius sociokultūrinius ir socioekonominius veiksnius, pavyzdžiui, gyventojų skaičių, amžių, lytį, išsilavinimą ir kitus rodiklius.



Lietuvos regiolektų ir geolektų klasifikacija



Zigmo Zinkevičiaus, Alekso Girdenio tradicinių lietuvių tarmių klasifikacija



Antano Baranausko lietuvių tarmių klasifikacija

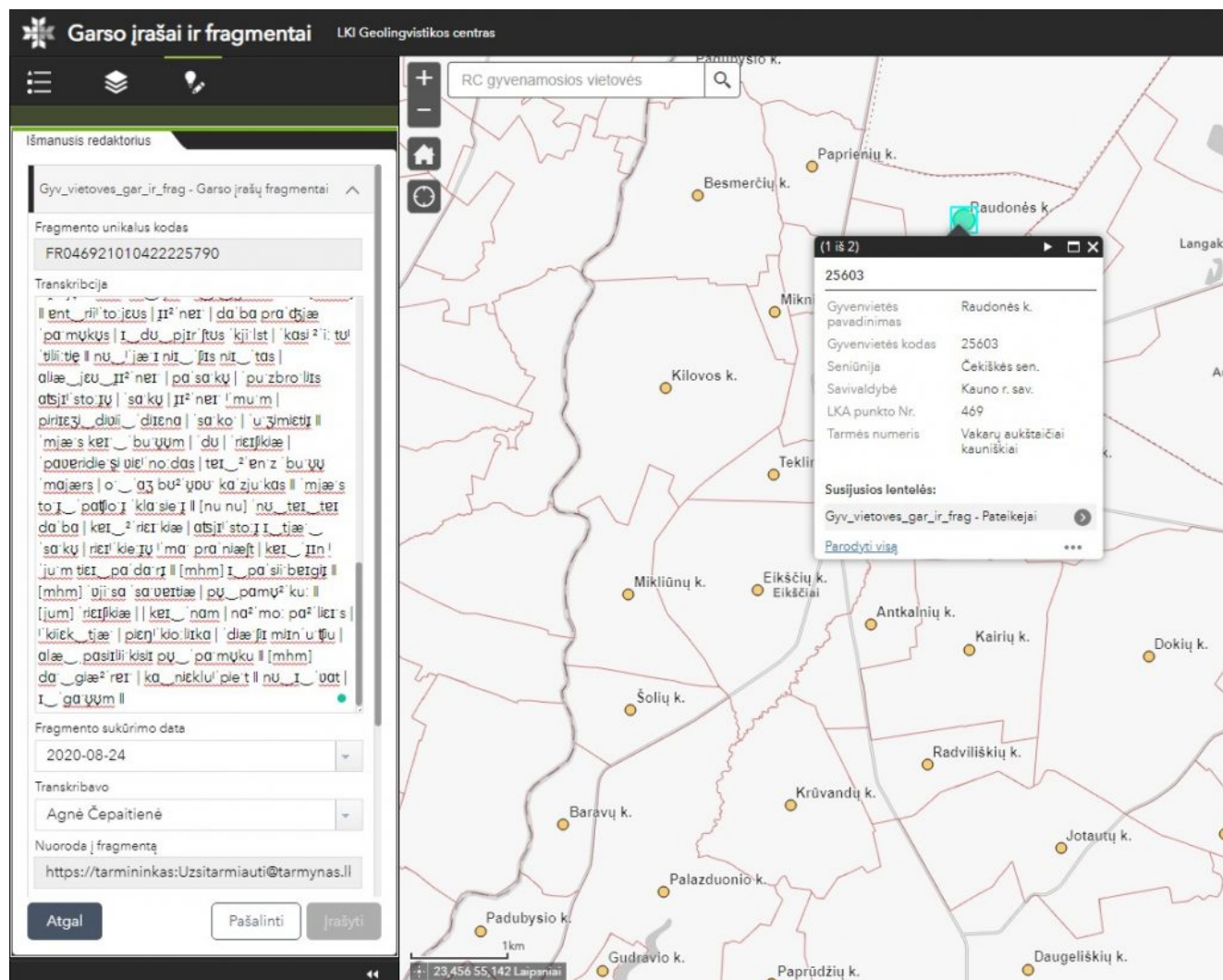


Nauji medžiagos rinkimo metodai

Tarmynui medžiagą renkame kompiuteriuose ir išmaniuosiuose įrenginiuose veikiančiomis anketomis ir programėlėmis. Vienomis patogiu naudotis ir lauko sąlygomis, ir dirbant darbe prie kompiuterio, kitos yra specifiškesnės, labiau tinkamos naudoti tada, kai atliekame sukauptos medžiagos analizę – pavyzdžiui, „Tarminių ypatybių vartojimo dažnių“ anketa yra sudėtinga.

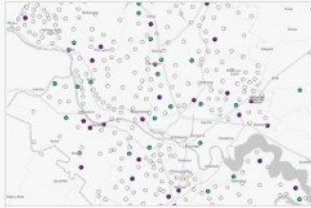
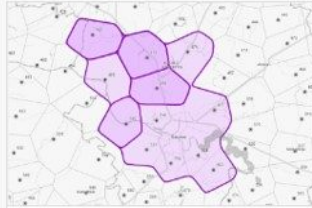
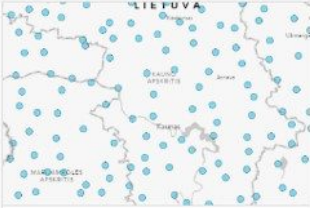
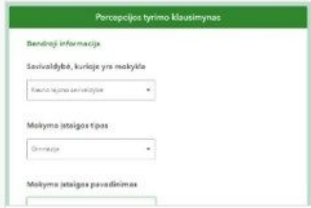
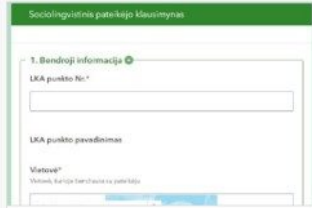
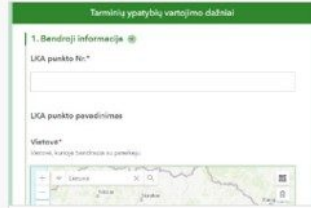
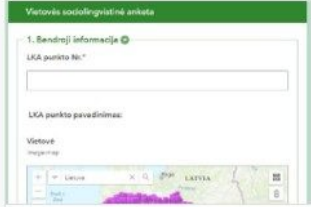
Anketomis kaupiame ir aprašome garso įrašus, jų fragmentus, papildomai

užrašytus tarptautine fonetine abėcėle, įvairius archyvinius duomenis, informaciją apie vietas, pateikėjus, kalbines jų nuostatas ir kt. Naujaisiais įrankiais paprasta naudotis visiems – ir mokslininkams, ir visuomenei.



Aplikacija garso įrašų fragmentų ir tarptautine fonetine abėcėle transkribuotų pavyzdžių atributams rinkti

Tarmyno įrankiai medžiagai rinkti ir redaguoti

 Antano Salio anketų „Apklausas... Antano Salio anketų „Apklausas 1“ duomenų įvedimo ir redagavimo aplikacija	 Garso įrašai ir fragmentai Garso įrašų ir jų transkribuotų fragmentų atributų įvedimo ir redagavimo aplikacija	 Išvestiniai tyrimų rezultatai Išvestinių tyrimų rezultatų įvedimo ir jų atributų redagavimo aplikacija	 Kalbinio kraštovaizdžio elementai Tarmyno kalbinio kraštovaizdžio (nuotraukų) atributų įvedimo ir redagavimo aplikacija
 LKA kortelės LKA kortelių atributų įvedimo ir redagavimo aplikacija	 Percepcijos tyrimo klausimynas Anketa skirta percepcijos tyrimų medžiagai rinkti	 Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas Anketa skirta sociolingvistiniams duomenims apie pateikėją rinkti	 Tarmiųjų ypatybių vartojimo dažniai Anketa skirta pateikėjų vartojamų tarmiųjų ypatybių dažniui nustatyti
 Tarmių aprašo sąsiuviniai Tarmių aprašo sąsiuvininių atributų įvedimo ir redagavimo aplikacija	 Vietovės sociolingvistinė anketa Anketa skirta sociolingvistinei gyvenamųjų vietovių informacijai rinkti		

Įrankiai medžiagai rinkti ir redaguoti

Pavyzdžiui, prieš vykstant į ekspediciją, reikia parsisiųsti į telefoną medžiagos rinkimo programėles arba įsijungti jas interneto naršyklėje, per portalą. Atvykus į pasirinktą tiriamąją vietovę, telefone ar planšetėje reikia įsijungti internetą ir vietą nustatančią funkciją (GPS) ir pasileisti pasirinktą anketą ar programėlę, jose esančiame žemėlapyje pažymėti vietovę, kurioje renkame duomenis, užpildyti atsakymus į telefone atsidarytos anketos ar programėlės klausimus ir, paspaudus vieną mygtuką, duomenis išsiųsti į Tarmyną. Garso įrašas dėl didelės apimties siunčiamas atskirai el. paštu tarmynas@lki.lt.

Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas

▼ 1. Bendroji informacija

LKA punkto Nr. *

469

LKA punkto pavadinimas *

Čekiškė

Vietovė *

Vietovė, kurioje bendrauta su pateikėju

55°9'N 23°31'E



Garso įrašo unikalus kodas: *

GI46921112322360993

Pateikėjo unikalus kodas: *

PA46921112322360983

1 iš 15

Sociolingvistinio pateikėjo klausimyno telefone fragmentai 1

 Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas  

2.1. Vardas

(dokumentuose, kaip vadina dabar, kaip vadindavo mažą)

2.2 Pavardė

(dabartinė pavardė, prieš santuoką ar buvusi)

2.3. Gimimo metai *

(gimimo metai)

2.4. Gimimo vieta *

(kaimas, parapija, apylinkė / seniūnija / valsčius, rajonas / miestelis / miestas, užsienio šalis)

 2 iš 15 

Sociolingvistinio pateikėjo klausimyno telefone fragmentai 2

Vietovės sociolingvistinė anketa

▼

1. Bendroji informacija

LKA punkto Nr. *

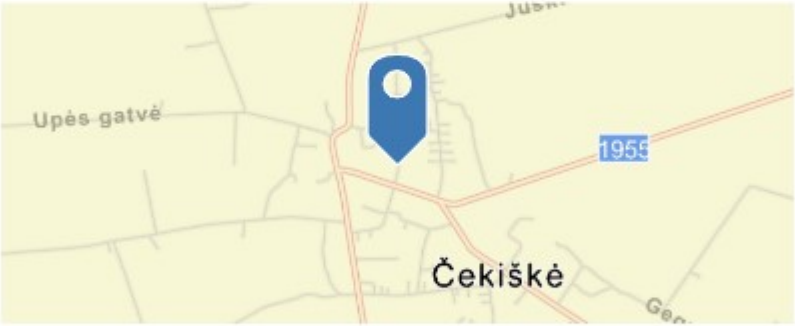
469

LKA punkto pavadinimas: Čekiškė

Vietovė

image-map

55.158°N 23.523°E



Anketos pildymo data

2021 m. lapkričio 23 d., antradi...

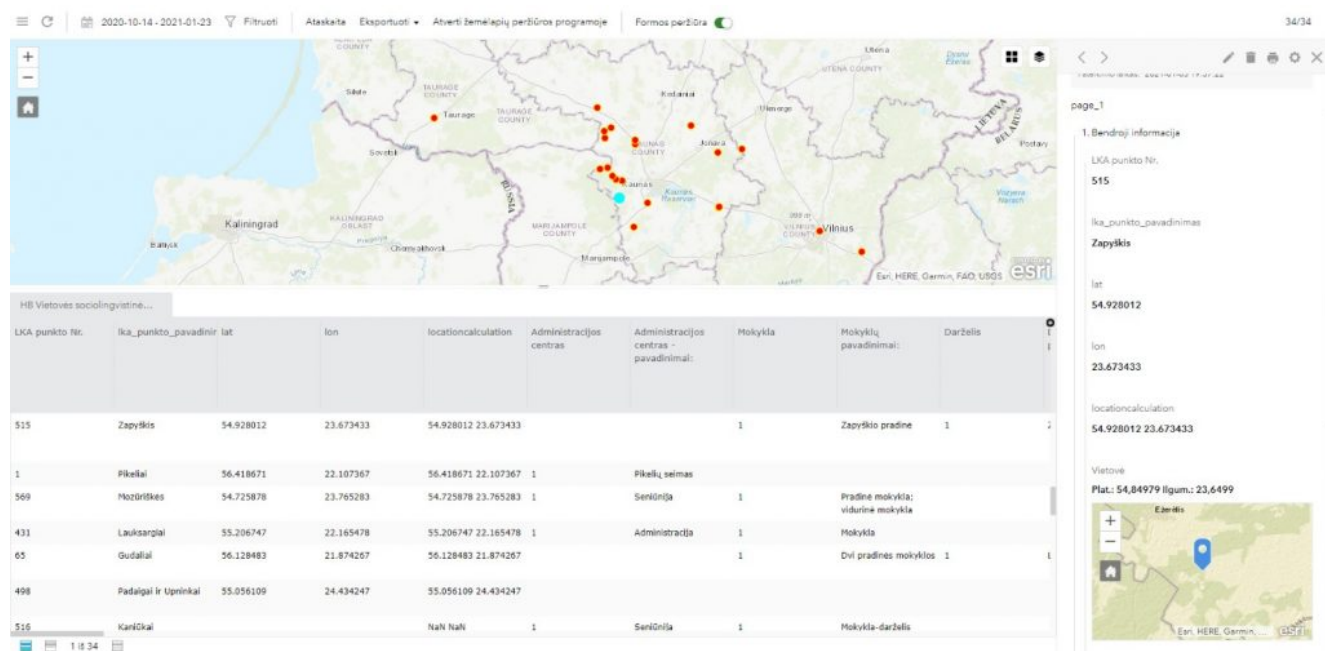
Anketą užpildė

1 iš 10

Vietovės sociolingvistinės anketos telefone fragmentas

Tam tikroje gyvenamojoje vietovėje renkamus ir į Tarmyną siunčiamus duomenis kompiuteryje matome realiu laiku. Iš karto atliekame jų patikrą ir analizę. Sukauptą medžiagą analizuojame, o rezultatus iliustruojame žemėlapiais,

aprašome straipsniuose, monografijose ir kt. Tokiu būdu kartu su visais, atėjusiais į kalbinės medžiagos rinkimo talką, tarmes išsaugosime ateities kartoms kaip mokslo ir Lietuvos kultūros objektą.



Sociolingvistiniu pateikėjo klausimynu renkami duomenys realiu laiku (fragmentas)

Naujos galimybės mokslininkams

Tarmynas iš esmės palengvina mokslininkų darbą, bendradarbiavimą tarpusavyje ir su kalba besidominčia visuomene, leidžia atlikti objektyvius tyrimus.

Mokslininkai GIS metodais žemėlapyje nustato „baltąsias“ zonas, iš kurių kalbinės medžiagos dar neturime, ir naujaisiais įrankiais renka duomenis, arba pildo Tarmyną, bet kur – darbe, ekspedicijose Lietuvoje ir užsienyje ar namuose. Sukauptą įvairių kelių laikotarpių kalbinę medžiagą analizuoja GIS metodais – pavyzdžiui, nustato karštąsias kalbinių reiškinių zonas, rekonstruoja istorines kalbinių reiškinių paplitimo ribas, įvertina kalbos vartotojų pasiskirstymą Lietuvoje pagal įvairius sociolingvistinius veiksnus.

Atliekame statistiškai patikimus tyrimus. Tai pasiekama ne tik dėl to, kad analizuojame įvairią archyvinę ir pačią naujausią kalbinę medžiagą. Visiška naujovė lietuvių tarmėtyroje – galimybė Tarmyne naudotis itin gausiais įvairių laikotarpių socioekonominiais ir sociokultūriniais duomenimis. Juos nemokamai ar pagal sudarytas sutartis mums teikia patikimi šaltiniai – Registrų centras,

Lietuvos statistikos departamentas, ESRI, GIS centras ir kt.

Mokslininkai pagal kartografines taisykles maketuoja žemėlapius, rezultatus eksplikuoja patraukliomis suvestinėmis, interaktyviomis programėlėmis. Viskuo, ką sukuriame Tarmyne – duomenų rinkiniais, žemėlapiais, duomenų peržiūros ar naujai sukurtais medžiagos rinkimo programėlėmis – dalijamės su kolegomis ir visuomene Geolingvistikos portale. Ateityje numatytas tarpinstitucinis duomenų dalijimosi modelis.

Pirmųjų GIS pagrindu atliktų tyrimų rezultatai jau aprašyti mokslo leidiniuose. Ateityje Lietuvos vietinių kalbos variantų pavyzdžiai bus teikiami ir tarminių tekstų knygose, žodynuose ir kt.

Kalba yra gyva, gyvas ir Tarmynas: sutvarkę Kauno rajono medžiagą, jau pradedame ją pildyti kitų arealų kalbiniais duomenimis, medžiagą greitai apdorojame, tobuliname jos rinkimo įrankius, išbandome vis naujus geoerdvinės analizės metodus. Taigi Tarmynas užtikrina nenutrūkstamą Lietuvos vietinių kalbos variantų stebėseną, ateityje numatytas ir tarptautinis bendradarbiavimas su užsienio mokslininkais. Kitaip tariant, Tarmynu pradedamas naujas tarmėtyros etapas.

Agnė Čepaitienė (Lietuvių kalbos institutas)

Žemėlapius parengė Lietuvių kalbos instituto darbuotojai dr. Agnė Čepaitienė ir Aidas Gudaitis.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorių.

www.pasauliolietuvis.lt